॥ श्रीमद्भगवद्गीता शुद्ध उच्चारण मार्गदर्शिका - स्तर 3 ॥

विशिष्ट स्वर र उनीहरूको मात्रा हरु-

- 'ऋ र 'ॠ' यि संस्कृत का एस्ता स्वर हुन जून उच्चारण को समय व्यंजन जस्तो प्रतीत हुन्छ।तर वास्तव मा व्यंजन यिनीहरुको मात्रा ◌ृ हरु ◌ॄ हुन। यसमा प्रथम ह्रस्व र द्वितीय दीर्घ स्वर हुन।

वर्णों हरु को सहयोग मां रेफको स्थानानुसार मात्रा हरु -

- 'र्' वर्ण को कुनै पनि वर्ण सँग दुई प्रकार ले संयोग हुन्छ। संयोग मा यदि प्रथम वर्ण छ भने अक्षर को माथी ◌र्‍ आउछ यस्तो गरी लेखिन्छ जस्तै - कर्म । एवं यदि द्वितीय छभने अक्षर ◌्र को तल यसरी लेखिन्छ जस्तै- क्रम।

संयुक्त वर्ण हरु लाई लिख्ने र पढ़ने तरिका -

संयुक्त वर्ण लाई देवनागरी लिपि मा दुई प्रकार ले लेखिन्छ।

- पहिलो पद्धति मां एउटा को तल दोस्रो यसरी प्रथम व्यंजन लाई सब भन्दा माथी फेरी क्रमशः तलतिर व्यंजन लाई जोडिन्छ। उदाहरण - उद्भव
- दोश्रो पद्धति मा व्यंजन को क्रम जस्ता को त्यस्तै लेखिन्छ।यिदुबै पद्धतिमा जुन वर्ण प्रथम हो उसकोप्रथम तथा क्रमशःशेष वर्ण हरुको उच्चारण गरिन्छ। उदाहरण - उदभव

गीता परिवार साहित्य को उपयोग कुनै अन्य स्थान मा गर्न हेतु पूर्व अनुमति आवश्यक छ

सन्धि-नियम

दुई वर्ण संगै आयो भने सन्धि हुन्छ। संगै आउने वर्ण स्वर छ भने त्यो सन्धि स्वर सन्धि व्यंजन छभने व्यंजन संधि अनुस्वार छ भने अनुस्वार संधि र विसर्ग छ भने सर का संधि हुन्छ। संधि हुदा संगै वर्णमा कुनै एक या कहिले दुई वर्ण मा परिवर्तन हुन्छ।त्यो परिवर्तन के हो र कसरी हुन्छ स्वर संधि को नियम विस्तार ले जानौ।

स्वर या अच् सन्धि –

स्वर संधि दुई स्वरमा हुन्छ।यसमा स्वर को परिवर्तन हुने भएकोले यसलाई स्वर-संधि भनिन्छ। इनके कई प्रकार हैं -

1. दीर्घ सन्धि – अक: सवर्णे दीर्घ:

दुई सजातिय स्वर संगै आयो भने दुबैको स्थानमा उनको सजातिय **दीर्घ स्वर** आउछ।

एकैसंग आउने दुई स्वर		दुबै स्थान मा हुने एक दीर्घादेश	उदाहरण
अ/आ	अ/आ	आ	भय्+अ+अभये= भयाभये (18/30)
इ/ई	इ/ई	ई	भ्रमत्+इ+इव = भ्रमतीव (1/30)
उ/ऊ	उ/ऊ	ऊ	तेष्+उ+उपजायते = तेषूपजायते (2/62)
ऋ/ॠ	ऋ/ॠ	ॠ	पित्+ऋ+ऋणम् = पितृणम् गीता में इसका उदाहरण नही मिलता है।

2. गुण सन्धि – आद्गुण:

संधि हुने वर्ण हरुमा यदि प्रथम वर्ण **'अ'** या **'आ'** छ र द्वितीय वर्ण **'इ'**, **'उ'**, **'ऋ'** या **'लृ'** ह्रस्व या दीर्घ मा एक कुनै छ भने दुबैको स्थान मा क्रमश: **'ए'**, **'ओ'**, **'अर्'** र **'अल्'** आउछ।

एकै संग आउने दुई वर्ण		दुइटैको स्थान मा हुने गुणादेश	उदाहरण
अ/आ	इ/ई	ए	विगत्+अ+इच्छा = विगतेच्छा (5/28)
	उ/ऊ	ओ	पुर्+आ+उवाच = पुरोवाच (3/10)
	ऋ/ॠ	अर्	मह्+आ+ऋषीणाम् = महर्षीणाम् (10/2)
	लृ	अल्	तव्+अ+लृकार: = तवल्कार: गीता में इसका उदाहरण नही मिलता है।

गीता परिवार साहित्य को उपयोग कुनै अन्य स्थान मा गर्न हेतु पूर्व अनुमति आवश्यक छ

3. यण् सन्धि – इको यणचि

सन्धि हुने वर्ण मा यदि प्रथम वर्ण **'इ'**, **'उ'**, **'ऋ'** या **'ऌ'** ह्रस्व या दीर्घ र द्वितीय वर्ण कुनै पनि विजातीय स्वर छ भने प्रथम स्वरहरुको स्थान मा क्रमशः **'य्'**, **'व्'**, **'र्'** र **'ल्'** यी व्यंजन आदेश भएर द्वितीय स्वर को संग मिल्छन।

एकै संग आउने प्रथम वर्ण	एकैसग आउने द्वितीय वर्ण	एकै संग आउदा प्रथम वर्ण को स्थान मा भएको यणादेश	उदाहरण
इ/ई	अन्य कुनै पनि स्वर	य्	कर्मण्+इ+एव = कर्मण्येव (2/47)
उ/ऊ		व्	त्+उ+एवाहम् = त्वेवाहम् (2/12)
ऋ/ॠ		र्	जागृ+ऋ+अति = जाग्रति (2/69)
ऌ		ल्	ऌ+आकृति: = लाकृति: गीता में इसका उदाहरण नही मिलता है।

4. वृद्धि सन्धि – वृद्धिरादैच्

सन्धि हुने वर्ण हरुमा यदि प्रथम वर्ण **'अ'** या **'आ'** छ र द्वितीय वर्ण **'ए'** या **'ऐ'** अथवा **'ओ'** या **'औ'** छभने दुबै स्थान मा क्रमशः **'ऐ'** र **'औ'** हुन्छ।

एकै संग आउने वर्ण हरुमा प्रथम वर्ण	एकै संग आउने वर्ण मा द्वितीय वर्ण	दुबै वर्ण को स्थान मा हुने वृद्धि-आदेश	उदाहरण
अ/आ	ए/ऐ	ऐ	सहस्+आ+एव = सहसैव(1/13)
	ओ/औ	औ	च् +अ+ओषधी: = चौषधी: (15/13)

5. अयादि सन्धि – एचोऽयवायाव:

सन्धि हुने वर्ण हरुमा यदि प्रथम वर्ण **'ए'**, **'ऐ'**, **'ओ'** अथवा **'औ'** र द्वितीय वर्ण **'कुनै पनि स्वर'** छ भने प्रथम वर्ण को स्थान मा क्रमशः **'अय्'**, **'आय्'**, **'अव्'** र **'आव्'** आदेश भएर द्वितीय स्वर संग मिलीहाल्छ।

एकै संग आउने वर्ण हरुमा प्रथम वर्ण	एकै संग आउने वर्ण हरुमा द्वितीय वर्ण	प्रथम वर्ण को स्थान मा हुने अयादि आदेश	उदाहरण
ए	कुनै पनि स्वर	अय्	राजर्ष्+ए+अ: = राजर्षय: (4/2)
ऐ		आय्	न्+ऐ+अका: = नायका: (1/7)
ओ		अव्	मन्+ओ+ए = मनवे (4/1)
औ		आव्	द्व्+औ+ इमौ =द्वाविमौ (15/16)

गीता परिवार साहित्य को उपयोग कुनै अन्य स्थान मा गर्न हेतु पूर्व अनुमति आवश्यक छ

6. पूर्वरूप सन्धि – एङः पदान्तादति

सन्धि हुने वर्ण हरुमा यदि प्रथम वर्ण 'ए' या 'ओ' छ र द्वितीय वर्ण 'अ' छभने दुबैको स्थान मा क्रमश: 'ए' र 'ओ' भैहाल्छ। लुप्त भएको 'अ' को ज्ञान गराउन लाई ऽ (अवग्रह) को चिन्ह लाग्छ।

एकै संग आउने वर्ण हरुमा प्रथम वर्ण	एकै संग आउने वर्ण हरुमा द्वितीय वर्ण	दुबै वर्णहरुको स्थान मा हुने पूर्वरुप आदेश	उदाहरण
ए	अ	एऽ	त्+ए+अभिहिता = तेऽभिहिता (2/39)
ओ	अ	ओऽ	दृष्ट्+ओ+अन्त: = दृष्टोऽन्त: (2/16)

सामान्य शब्दावली

- **वर्णमाला –**

  स्वर - अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, ए, ऐ, ओ, औ

  व्यञ्जन -

  - **कण्ठ्य** - क् ख् ग् घ् ङ्
  - **तालव्य** - च् छ् ज् झ् ञ्
  - **मूर्धन्य** - ट् ठ् ड् ढ् ण्
  - **दन्त्य** - त् थ् द् ध् न्
  - **ओष्ठ्य** - प् फ् ब् भ् म्

- **अन्त:स्थ -** जुन वर्णहरुको उच्चारण जीभ्रो,तालु, दांत र ओठ को परस्पर टासिनुको कारण हुन्छ।यीनलाई अन्त: स्थ वर्ण भनिन्छ। य् , व् , र् , ल् स्थ वर्ण हुन्।
- **उष्मा वर्ण -** यी वर्ण हरुको उच्चारण मा मुखबाट उष्मा(हवा)को निकास हुन्छ,अत: यीनीहरु लाई उष्मा वर्ण भनिन्छ। श् , ष् , स् , ह् उष्म वर्ण हुन्।
- **मृदु वर्ण** – पांच वर्गहरुको तृतीय चतुर्थ र पंचम वर्ण (ग्, घ्, ज्, झ्, ड्, ढ्, द्, ध्, ब्, भ्) वर्ण, अन्त:स्थ (य् र् ,ल,व) वर्ण एवं ह वर्ण यीनलाईमृदु वर्ण भनिन्छ ।
- **कठोर वर्ण–** पांच व्यञ्जन को प्रथम द्वितीय वर्ण (क्, ख्, च्, छ्, ट्, ठ्, त्, थ्, प्, फ्) एवं श्, ष्, स् यीनीहरुलाई कठोर व्यंजन भनिन्छ।
- **अल्पप्राण व्यंजन -** जुन व्यंजनहरुको उच्चारण मा मुखबाट वायु कम मात्रा मा बाहिर निस् किन्छ,उनलाई अल्पप्राण व्यंजन भनिन्छ। क,ग,ङ,च,ज,ञ,ट,ड,ण,त,द,न,प,ब,म,य,र,व्,ल्
- **महाप्राण व्यंजन -** यस्तो व्यंजन जसलाई बोल्नमा धेरै प्रयत्न गर्नु पर्छ र बोल्दा खेरी मुख बाट धेरै वायु निस्किन्छ। उनलाई महाप्राण व्यंजन भनिन्छ। ख, घ, छ, झ, ठ, ढ, थ, ध, फ, भ, श, ष, स, ह
- **जिह्वामूलीय -** ' क ' र ' ख ' भन्दा पहिले विद्यमान अर्ध – विसर्ग जिब्हामूलीय (खᳵ) भनि । जस्को उच्चारण ख् जस्तो गरिन्छ।
- **उपध्मानीय -** ' प ' र ' फ ' भन्दा पहिले विद्यमान अर्ध – विसर्ग उपध्मानीय (फᳵ) भनिन्छ। जस्को उच्चारण फ् जस्तो गरिन्छ।

|| इति ||

गीता परिवार साहित्य को उपयोग कुनै अन्य स्थान मा गर्न हेतु पूर्व अनुमति आवश्यक छ